

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ВІНДИКАЦІЙНИМ І НЕГАТОРНИМ ПОЗОВАМИ

FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION FOR CO-OWNERSHIP BY ACTIO VINDICATIO AND ACTIO NEGATORIA

Кравцов С.В.,

здобувач

Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені акад. Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

У статті розглянуто особливості судового захисту права спільної власності шляхом пред'явлення позовів, які є класичними для захисту індивідуального права власності. Метою статті є обґрунтування можливості застосувати віндикаційний та негаторний позови для захисту права спільної власності. Крім того, стаття містить опис практичних ситуацій та способів їх вирішення.

Ключові слова: право спільної власності, судовий захист, способи захисту права спільної власності, віндикаційний позов, негаторний позов.

В статье рассмотрены особенности судебной защиты права общей собственности путем предъявления исков, которые являются классическими для защиты индивидуального права собственности. Целью статьи является обоснование возможности применять виндикационный и негаторный иски к защите права общей собственности. Кроме того, статья содержит описание практических ситуаций и способов их решения.

Ключевые слова: право общей собственности, судебная защита, способы защиты права общей собственности, виндикационный иск, негаторный иск.

The article outlines features of judicial protection for co-ownership by claims which are considered as classical for a protection for individual property rights. The purpose of the article is to substantiate the applicability actio vindicatio and actio negatoria to the protection for co-ownership. In addition, the article contains a description of practical cases and its resolving.

Key words: co-ownership, right to defense, protection of the co-ownership, remedies for co-ownership.

Постановка проблеми. Судовий захист вважається найефективнішою формою захисту права спільної власності. На відміну від самозахисту, він забезпечується примусом. Реалізація цієї форми захисту здійснюється шляхом пред'явлення позову як до третьої особи-правопорушника, так і до іншого співвласника, що в такому разі і становить особливість захисту спільної власності. Зазначимо, що актуальним є дослідження питання у контексті судового захисту спільної власності застосування відповідних заходів, які притаманні індивідуальній моделі права власності, а також визначні ознаки, що мають бути враховані у зв'язку з існуванням відносин спільної власності та їх відомим поділом на внутрішні та зовнішні.

Стан опрацювання. Питання захисту спільної власності розглядалися А.Б. Гриняком, О.Б. Гриняком, О.В. Дzeroю, І.В. Жилінковою, Л.В. Козловською, О.О. Котом, Н.М. Кондратьєвою, С.М. Романович, О.П. Сергєєвим, Є.О. Сухановим, Н.Ю. Христенко, Я.М. Шевченко тощо. Однак маємо зазначити, що на сьогодні у вітчизняній судовій практиці виникають численні проблеми, пов'язані із застосуванням тих чи інших способів захисту права спільної власності.

Метою статті є розкриття особливостей судового захисту права спільної власності через різноманітні способи (віндикація, негаторний позов тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ч. 1 ст. 16 ЦК України передбачено невичерпний

перелік способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. При цьому у науці існують погляди, що далеко не всі з них (навіть притаманні захисту індивідуального права власності) можуть використовуватися для захисту спільної власності. Так, наприклад, співвласники не можуть захищати свої права стосовно одне одного віндикаційним і негаторним позовами, адже ці позови передбачаються лише для захисту індивідуального права власності [1, с. 200].

Віндикаційний позов – це вимога власника про повернення майна з чужого незаконного володіння. Він висувається за умов, що річ вибула з володіння (контролю) власника та знаходиться в іншій особі, яка утримує цю річ незаконно. Річ має бути індивідуально-визначеною та існувати в натурі, оскільки вимога спрямована на повернення контролю над конкретною річчю. При цьому такі особи (власник та незаконний володілець) не мають бути пов'язаними договірними відносинами щодо речі, адже віндикаційний позов є позадоговірним та слугує захисту абсолютного права, яким є право власності.

Передумовою пред'явлення цього позову зазвичай є ситуація, за якої річ вибуває з володіння власника поза його волею, після чого в результаті укладення одного або кількох правочинів опиняється під контролем іншої особи. У цьому разі на перші позиції виходить критерій добросовісності кінцевого набувача, який безпосередньо впливає на вирішення питання про те, чи може річ бути витребувана

на користь власника. Так, якщо набувач не є добросовісним, власник має право витребувати майно у будь-якому разі. Але якщо набувач добросовісний (не знав і не міг знати про те, що майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати), власник може витребувати річ, якщо: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

О.С. Іоффе вказує, що майно не вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею, якщо він допустив необачність, вручив свою річ у тимчасове володіння тому, хто, як у цьому переконують його подальші дії, не заслуговує такої довіри. Невигідні наслідки допущеної необачності й має нести власник [2, с. 497].

З огляду на те, що співвласники здійснюють право власності, в тому числі розпорядження, спільною річчю за їхньою згодою, відповідно, і воля на відчуження також формується за участю усіх власників без винятку. Вказане дає підстави для висновку про те, що за відсутності волі хоча б одного з них на відчуження майна його може бути витребувано за позовом співвласника, воля якого врахована не була.

Показова у цьому аспекті є справа, розглянута у 2014 р. у судах м. Києва. За обставинами справи, позивач – співвласник річчю, яка належить йому та колишній дружині на праві спільної сумісної власності, звернувся до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння, посилаючись на те, що остання без його згоди подарувала спільну квартиру, своїй матері, яка, у свою чергу, відчужила її третій особі-набувачу. У матеріалах справи також існувало рішення суду, яким договір дарування визнано недійсним з підстав відсутності згоди на такий правочин позивача.

Рішенням суду першої інстанції спірне майно було витребувано на користь позивача [3]. У подальшому апеляційний суд рішення суду першої інстанції скасував та відмовив у задоволенні позову, зазначивши, що позивач не мав права на витребування майна, оскільки він був власником не всієї квартири, а лише її частини, про витребування якої він міг заявити вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння за ст. 388 ЦК України, проте частка позивача зі спільної сумісної власності не виділялась. Суд апеляційної інстанції також додав, що іншим співвласником вимоги про витребування квартири у добросовісного набувача не заявлялись, згоди на витребування квартири вона не давала, а тому суд першої інстанції не мав підстав для задоволення позовних вимог про витребування спірної квартири. Задовольнивши таким чином позов, у порушення ст. 11 ЦПК України суд вийшов за межі позовних вимог [4].

Аналізуючи вищевикладене, у рішенні суду апеляційної інстанції доводиться констатувати допущення одразу кількох методологічних помилок, що

вказують на абсолютну відсутність розуміння сутності відносин права спільної власності. По-перше, права співвласника поширюються на усю спільну річ незалежно від того, який розмір частки у праві на неї (спільна часткова власність) або вона наперед невідома (спільна сумісна власність). Співвласникам належить частка у праві власності на річ, а не на частину річчю. Вочевидь, у такому разі не можна звернутися з вимогою про витребування частини спільної річчю. По-друге (і це є впливає з першої тези), воля на відчуження спільного майна формується консенсусом, інакше не можна вважати, що вона є справжньою та дійсною. Отже, суд не виходив за межі позовних вимог, які були заявлені коректно.

Закцентуємо на ще одному аспекті, пов'язаному із застосуванням віндикаційного позову для захисту права спільної власності.

Класична віндикація ще з часів римського приватного права загалом розглядалася як вимога повернути законному власнику володіння річчю як матеріального об'єкта. Це вважається одночасно однією з обов'язкових умов задоволення віндикаційного позову. Однак частка у праві спільної власності не є річчю у загальному розумінні, а тому виникає питання, чи доступний співвласнику позов про витребування частки у праві спільної власності з чужого незаконного володіння. У цьому аспекті варто звернути увагу на справу, яка у 2009 р. була розглянута ВАС РФ, який зрештою стимулював учасників цивільного обороту поглянути на цю проблематику з дещо іншої точки зору.

Суть справи полягала у тому, що позивач звернувся до суду з позовом про витребування з чужого незаконного володіння 2/3 частки у праві спільної власності на трансформаторну підстанцію, яка перейшла до відповідача у володіння на підставі договору купівлі-продажу, який уклав інший учасник спільної власності (1/3 частка) щодо спільної річчю загалом.

ВАС РФ виходив із того, що законодавство допускає такий вид майна, як частка в праві власності на неподільну річ, а тому у разі порушення права на цей вид майна його власнику має бути забезпечений захист. При цьому під захистом порушеного права мається на увазі не тільки можливість звернення до суду, а й можливість досягнення в суді правового результату. З огляду на те, що метою пред'явлення позову було відновлення частки в праві спільної часткової власності на конкретну річ і отримання належної внаслідок цього матеріальної вигоди, суд розглянув таку вимогу за аналогією до правил, встановлених для віндикаційного позову [5].

Пізніше ця позиція була викладена і у постанові Пленуму ВАС РФ від 29 квітня 2010 р. № 10/22 «Про деякі питання, які виникають у судовій практиці при вирішенні спорів, пов'язаних із захистом права власності та інших речових прав» [6].

Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» також містить відповідне застереження про

те, що особа, яка втратила частку, має право вимагати поновлення права на неї за умови, що ця частка вибула з її володіння не з її волі. Під час розгляду такої вимоги за аналогією закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України) підлягають застосуванню положення ст.ст. 387, 388 ЦК України [7]. Разом із тим Верховний Суд України не погоджується з таким висновком, оскільки вважає, що витребувати можна лише індивідуально визначене майно. В одній зі справ було скасовано судові рішення та передано справу на новий апеляційний розгляд, адже апеляційний суд витребував частину спірної квартири з володіння відповідача у власність позивача, не з'ясувавши, чи це майно виділене в натурі [8]. Знову ж таки Верховний Суд України не звернув уваги, що про витребування частини квартири у цьому аспекті взагалі не може йтися.

Вищевказаний приклад із практики вказує на можливість витребування частки у праві спільної власності у третьої особи одним зі співвласників, за умови, коли уся спільна річ була неправомірно відчужена іншим співвласником. Натомість відкритим є питання: чи можна витребувати майно в іншого співвласника?

Хоча положення ст. 387 ЦК України стосуються незаконного володільця речі, інший співвласник, якщо він порушує абсолютні права іншого учасника спільної власності на річ, може розглядатися як незаконний володільець. Такий погляд поділяє К.І. Скловський [9, с. 261].

Додатково значимо, що дискусія про те, чи можуть інші учасники спільної власності бути відповідачами за речовими позовами (віндикаційний, негаторний позови), має бути спрямована на надання переваги у забезпеченні такої можливості, оскільки у такому разі особа вчиняє дії проти волі іншого співвласника (у разі віндикації – позбавляє володіння річчю), а тому статус власника аж ніяк не має прикривати діяльність такої особи-правопорушника. Тому за цих обставин співвласник [будучи власником] може розглядатися як незаконний володільець. Ця теза справджується також і стосовно негаторного позову, в якому співвласник вважатиметься особою, що перешкоджає іншому співвласнику здійснювати право власності.

Перед тим, як перейти до характеристики позову про усунення перешкод у користуванні майном, варто зробити застереження щодо такого способу судового захисту, як встановлення порядку володіння і користування спільним майном. Бажаючи повернути собі контроль над спільним майном, учасник спільної власності часто плутається у змісті різних способів захисту і висуває замість віндикаційного позову позов про встановлення порядку володіння і користування майном. Втім, такі способи захисту є різними за правовим ефектом. На відміну від віндикаційного, задоволення позову про встановлення порядку володіння і користування спільним майном тягне за собою лише визначення того, якою конкретно частиною спільної речі та у який спосіб буде користуватися співвласник, а не повернення володіння, що і є основною метою віндикації.

У теорії та законодавстві (ст. 391 ЦК України) негаторний позов є способом захисту права спільної власності, що не пов'язаний із позбавленням володіння. Тобто негаторний позов висувається у випадках, коли власник має свою річ у володінні, але дії інших осіб перешкоджають йому вільно її використовувати або розпоряджатися нею. Характерною особливістю цього позову, як правило, є відсутність спорів із приводу належності позивачеві майна на праві власності чи іншому титулі [10, с. 524].

Предметом негаторного позову є можливість висування трьох вимог -про усунення, про заборону та про заборону на майбутнє. У разі небезпеки повторного, аналогічного порушення можливе пред'явлення прогнібаторного позову, що охоплюється предметом негаторного позову, спрямованого на усунення майбутнього правопорушення [11, с. 169].

Важливо вказати, що критерій пов'язаності з позбавленням володіння має ключове значення у співвідношенні віндикації та негаторного позову, помилкова кваліфікація яких на практиці призводить до доволі суперечливих висновків.

В одній зі справ позивач просив витребувати з незаконного володіння своєї дружини автомобіль, належний їм на праві спільної сумісної власності, адже остання перешкоджає йому вільно розпоряджатись майном. Судом було встановлено обставини, які свідчать про порушення прав позивача, крім того, відповідач не заперечував той факт, що спірний автомобіль перебував у неї, а утримання майна спрямоване на обмеження прав позивача одноособово вирішити питання про відчуження автомобіля та в такий спосіб позбавити відповідача права на отримання компенсації його вартості. Проте суд не задовольнив вимоги про витребування майна з незаконного володіння, адже вважав, що факт перебування майна у користування відповідача як співвласника майна не може слугувати підставою для витребування майна з чужого незаконного володіння з посиланням на положення ст. 387 ЦК України. Натомість судом було ухвалено рішення про усунення перешкод у користуванні майном [12].

На наш погляд, суд, встановивши, що відповідач свідомо утримував спільний автомобіль у своєму володінні, відповідно, позбавивши володіння іншого співвласника, мав вирішити спір саме за правилами витребування майна з посиланням на ст. 387 ЦК України, адже механізм негаторного позову не передбачає повернення володіння.

Схожа ситуація прослідковується під час вирішення спорів про вселення. Позивач звернувся до суду з позовом про вселення та усунення перешкод у здійсненні права власності на квартиру, посилаючись на те, що відповідачі не допускають його до квартири, належної їм на праві спільної власності, уникають будь-яких переговорів, двері не відчиняють. За цих обставин суд також застосував ст. 391 ЦК України, що, як ми вважаємо, не є цілком правильним [13]. Прикладом обґрунтованого застосування ст. 391 ЦК України до спірних правовідносин є рішення суду, яким одного зі співвласни-

ків було зобов'язано демонтувати металеві двері, які обмежували іншому доступ до приміщень загального користування [14].

Висновок. Таким чином, співвласники мають достатні підстави для застосування виндикаційного

(ст. 387 ЦК України) та негаторного (ст. 391 ЦК України) позовів для захисту права спільної власності. При цьому інші учасники спільної власності можуть бути відповідачами у таких справах, якщо вони порушують права позивача – іншого співвласника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Имущественные права. Книга 1. Вещное право / О.А. Халабуденко; Междунар. независимый ун-т Молдовы. – Кишинев: Междунар. независимый ун-т Молдовы, 2011. – 305 с.
2. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли // Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права». – М., 2000.
3. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 1 квітня 2014 р. в справі № 761/34232/13–ц / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38117358>.
4. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 01 липня 2014 року / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39740999>.
5. Постановление Президиума ВАС РФ от 09 февраля 2010 г. № 13944/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.ru>.
6. О некоторых вопросах, возникающих в судебной практике при разрешении споров, связанных с защитой права собственности и других вещных прав: Постановление Пленума ВАС РФ от 29 апреля 2010 г. № 10/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.ru>.
7. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Постанова Верховного Суду України від 16 серпня 2017 р. у справі № 2608/12111/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68480672>.
9. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве / К.И. Скловский. – 5-е изд., перераб. – М.: Статут, 2010. – 893 с.
10. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / [О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.]; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецовой. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.
11. Подшивалов Т.П. Негаторный иск: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Т.П. Подшивалов. – Саратов, 2011. – 197 с.
12. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 24 квітня 2014 р. в справі № 755/6465/14–ц / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47934906>.
13. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 10 січня 2013 р. в справі № 2604/26348/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28602860>.
14. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 28 травня 2013 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31579969>.